

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ МАЛОКОМПЛЕКТНИХ ШКІЛ СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Покроєва Л.Д., Армейська Л.В.

Україна, м. Харків

комунальний вищий навчальний заклад «Харківська академія неперервної освіти»

Анотація. В статті висвітлена одна з проблем розвитку професійної компетентності вчителів малокомплектних шкіл у системі післядипломної освіти, а саме: підвищення педагогічної майстерності вчителів шляхом розширення психолого-педагогічних і предметних знань й набуття вмінь відповідно до особливостей педагогічної діяльності в малокомплектній школі, а також проаналізована модель розвитку професійної майстерності вчителя малокомплектної школи, розглянуті складові його професійної компетентності та особливості навчання в системі післядипломної освіти.

Ключові слова: професійна компетентність, малокомплектна школа, система післядипломна освіти, модель розвитку професійної майстерності, складові професійної компетентності.

Аннотация. В статье освещена одна из проблем развития профессиональной компетентности учителей малокомплектных школ в системе последипломного образования, а именно: повышение педагогического мастерства учителей путем расширения психолого-педагогических и предметных знаний и приобретения умений в соответствии с особенностями педагогической деятельности в малокомплектной школе, а также проанализирована модель развития профессионального мастерства учителя малокомплектной школы, рассмотрены составляющие его профессиональной компетентности и особенности обучения в системе последипломного образования.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, малокомплектная школа, система последипломного образования, модель развития профессионального мастерства, составляющие профессиональной компетентности.

Annotation. In the article one of the low-completeschoolteachers' professional competence development problems in the system of postgraduate education was singled out:
teaching competence increasing by widening psychological and pedagogical and subject knowledge and getting skills due to specific of teaching activity in the low-completeschool. The model of low-completeschoolteachers' professional competence development was worked out and analyzed, the components of low-completeschoolteachers' professional competence and different approaches to educational process in the low-completeschool in the system of postgraduate education.

Keywords: professional competence, low-completeschool, system of postgraduate education, model of professional competence development, components of professional competence.

Постановка проблеми. Проблема підвищення якості навчання в малочисельній (малокомплектній) школі в Україні ще довго буде залишатися в центрі уваги, адже багато регіонів мають значну кількість таких шкіл. Одним із шляхів розв'язання проблеми є вдосконалення професійних компетентностей вчителів малокомплектних шкіл, організація підвищення їх професійної компетентності в системі післядипломної освіти, де особливого значення набувають андрагогічні принципи, які підсилюють думку про необхідність постійного вдосконалення педагога, а саме: самовдосконалення, самоосвіти, самоактуалізації, самооцінки, самоствердження, саморозвитку особистості .

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження (С. Барбіна, Е. Зеєр, В. Кремень, К. Крутій) дають підстави розглядати професійну майстерність як вищий рівень професійної діяльності, синтез знань і світогляду вчителя, його всебічної теоретичної підготовки і методичних навичок у навчанні й вихованні [2, 3, 4, 5]. Е. Зеєр тлумачить компетентність як загальну здатність фахівця мобілізувати свої знання й уміння, щоб знайти спосіб дії в конкретній ситуації [3, с. 36] .

Компетентність учителя малокомплектної школи, перш за все, пов'язана з його умінням обирати форми навчальної діяльності. Ю. Бабанський неодноразово підкреслював: „проблема організаційних форм навчання є однією з найважливіших у сучасній дидактиці”, наголошував на необхідності удосконалення форм організації навчання з метою підвищення якості підготовки учнів, розвитку навичок самостійної

роботи, практичних, трудових умінь, розробки дидактичних основ вибору оптимальних для відповідних умов форм навчання [1, с. 4].

Крім того, зарубіжні та вітчизняні вчені багато уваги приділяють підвищенню ефективності та якості навчально-виховного процесу за рахунок його активізації. Так, К. Крутій розглядає активізацію навчального процесу як удосконалення методів та організаційних форм навчальної роботи, що забезпечує активну та самостійну теоретичну й практичну діяльність школярів у всіх ланках навчального процесу. Вона вважає, що активізація передбачає тісний зв'язок засвоєння знань із застосуванням їх під час вирішення завдань, які потребують від учнів пошуку нового, відбору даних, видозмінення звичних дій (ініціативу, наполегливість, розв'язування завдань проблемного характеру) [5, с.15].

Найбільш розповсюдженими в сучасній педагогічній практиці є такі організаційні форми навчання: колективні, індивідуальні, групові, парні, ігрові. На підставі проведеного дослідження можна відзначити переважне використання вчителями малокомплектних шкіл колективних та індивідуальних форм навчання, що не сприяє високій якості навчального процесу і підвищенню успішності учнів. Разом з тим, мала кількість учнів у класах створює можливості для індивідуалізації й диференціації навчання.

У специфічних умовах малокомплектної школи чергується робота під керівництвом учителя із самостійною роботою учнів. Наприклад, О. Савченко деталізує організацію самостійної роботи на уроках природознавства в початкових класах; дає поради, як організувати самостійну роботу на початку року, під час вивчення нового матеріалу, під час закріплення, як організувати контроль та самоконтроль [7, с.29].

Як зазначає В. Стрезікозін, у малокомплектній школі для проведення самостійної роботи особливого значення набувають дидактичні ігри, які допомагають дітям у захоплюючій для них формі набувати знання: розрізняти ознаки предметів, описувати їх; диференціювати видові й родові ознаки; класифікувати предмети за видовими й родовими ознаками, порівнювати їх, виділяти частину з цілого, складати ціле з частин; вилучати „зайві” предмети. На уроках доцільно використовувати ігри, організація яких не вимагає від учителя багато часу на приготування обладнання [8, с.24].

Здійснений аналіз свідчить про наявність суперечностей у нормативно-правовому забезпеченні організації навчання в малочисельних класах, що спричиняє труднощі в організації навчально-виховного процесу в малокомплектній сільській школі. Такий стан ще більше актуалізує проблему підготовки вчителів до використання різних

організаційних форм навчання в малокомплектній сільській школі. Вивчення наукових, документальних та інших джерел, практичний досвід роботи в малокомплектній школі підтверджують висновок про недостатній рівень наукового та методичного супроводу педагогічної діяльності вчителів, які працюють в умовах малокомплектної школи.

Узагальнюючи, відзначимо, що якість навчання в малокомплектних школах залежить від форм, методів, способів навчання, пріоритет у виборі доцільності яких залишається за вчителем. Отже, особливих зусиль й майстерності потребує від педагогів організація як навчального процесу в цілому, так і самостійних занять учнів. Основна функція вчителя, який працює в умовах малокомплектної школи, полягає не лише в трансляції суспільного досвіду через навчальний матеріал, але й у проектуванні ходу індивідуального інтелектуального розвитку кожної дитини.

Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки визначено таку мету: підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки, кожного громадянина; забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання впродовж життя.

Мета статті – висвітлення проблем підготовки вчителя в системі післядипломної освіти до навчальної діяльності з урахуванням особливостей організації навчально-виховного процесу в сільській малокомплектній школі.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна діяльність педагога малокомплектної школи за своїм змістом, формами організації навчання учнів вирізняється від діяльності вчителя повнокомплектного навчального закладу, що зумовлено особливостями навчально-виховного процесу в малочисельному навчальному закладі, й потребує спеціальної підготовки, розвитку професійної компетентності вчителів. Сільська освіта в останні роки не може конкурувати з міською з багатьох аспектів, серед яких: якість знань випускників та їх конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг, кваліфікація педагогічних кадрів, матеріально-технічне забезпечення. Проте, на даному етапі не можна відмовитись від таких шкіл.

Разом з тим, сільська школа має й *деякі переваги* перед міською: наприклад, у неї є чудові можливості для виховання школярів засобами природи. Навколишня природа – поля, ліси, луки, а також свіже повітря, чиста вода створюють сприятливі можливості для фізичного і естетичного розвитку, виховання і навчання дітей. У сільській місцевості у великій мірі ще збереглися національні традиції виховання, властива українському народу ментальність. Учні сільської місцевості тісніше пов'язані зі

старовинними обрядами, легендами, піснями, традиціями, що побутують у даному селі. Діти сільської школи мають можливість виховуватися на численних традиціях родинно-побутової культури – шанобливе ставлення до батька і матері, дідуся і бабусі, інших родичів. У цьому криється великий виховний потенціал, бо в духовно-моральній єдності батьків, дітей, дідів, онуків, мудрість природи, вічність самого дерева життя, безсмертя народу, нації, їх минуле, сучасне та майбутнє.

Яскравим прикладом використання можливостей природи у вихованні молодших школярів є „школа під голубим небом”, „школа радості” В. Сухомлинського, в якій діти шестирічного віку вчилися спостерігати красу рідної природи, захоплюватися нею, створювати нові казкові образи. [9, с. 33].

Дослідник О. Пінський серед суперечностей системи освіти в сільській місцевості визначив такі: сучасні вимоги щодо забезпечення школярам високого рівня якості різноманітних освітніх послуг та неможливістю їх реалізації в умовах сільської малокомплектної школи; необхідність здійснення профільного навчання у зв'язку із соціально-економічними завданнями суспільства та складністю його організації в сільській малокомплектній школі.

Отже, зазначимо, що одним із основних недоліків існуючої системи освіти в сільській місцевості є суперечність між потребою забезпечити широкий спектр якісних освітніх послуг і відсутністю умов для цього і спеціальної підготовки вчителів у кожній сільській школі, особливо, в малокомплектній.

На підставі висновків деяких дослідників (В. Мелешко, З. Онишків, І. Осадчий, О. Пінський та ін.), також нашого власного досвіду, можна визнати, що педагогічна діяльність учителя малокомплектної школи за своїм змістом, формами організації навчання відрізняється від діяльності вчителя повнокомплектного навчального закладу. Проведене пілотажне дослідження свідчить, що рівень розвитку сільських педагогів не відповідає освітнім вимогам сьогодення. Наприклад, лише 7% опитаних уміють використовувати засоби діагностування; володіють різними методами дослідницької роботи 4,4%; моделювати власну педагогічну діяльність здатні 42,3% учителів. Це обумовлює потребу в постійному розвитку їхньої професійної компетентності, спрямованої на врахування особливостей навчально-виховного процесу як у цілому в малокомплектній школі, так і в малочисельному класі.

На підставі вивчення й аналізу наукових підходів та особливостей навчально-виховного процесу в малокомплектній школі сформульовано поняття „професійна компетентність учителя малокомплектної школи” як інтегративне особистісне

новоутворення, що характеризується розширенням у процесі післядипломної освіти психолого-педагогічних і предметних знань, набуття практичних умінь відповідно до особливостей навчально-виховної діяльності в малокомплектній школі; постійним усвідомленим прагненням учителя до самовдосконалення та розвитку власного професійно-педагогічного потенціалу, що визначається його готовністю до педагогічної діяльності в умовах малокомплектної школи.

Як зазначають науковці Є. Барбіна, О. Савченко, професійна компетентність вчителя малокомплектної школи характеризується сукупністю взаємопов'язаних професійних, комунікативних, особистісних рис, що сприяють зростанню педагогічної майстерності, підвищенню ефективності педагогічної діяльності й дозволяють досягати якісних результатів у процесі навчання, виховання, розвитку, психологічної підготовки та самовдосконалення суб'єктів навчання.[2,с.12; 7,с.27]. До складових професійної компетентності вчителя малокомплектної школи необхідно віднести теоретичне і практичне володіння педагогічними технологіями й формами навчання, вміннями й навичками їх використання в умовах малочисельного класу та необхідності індивідуального навчання учнів. Професійна компетентність вчителя малокомплектної школи характеризується сукупністю взаємопов'язаних професійних, комунікативних, особистісних рис, що набуваються за умов спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації в системі післядипломної освіти, сприяють зростанню педагогічної майстерності, підвищенню ефективності педагогічної діяльності й дозволяють досягати якісних результатів у процесі навчання, виховання, розвитку, психологічної підготовки та самовдосконалення школярів.

Під готовністю вчителя до педагогічної діяльності в умовах малокомплектної школи розуміємо якісну характеристику, що виявляється в оволодінні необхідними теоретичними знаннями відповідно до особливостей педагогічної діяльності в умовах малокомплектної школи та комплексом компетенцій, що забезпечують ефективність цієї діяльності.

В основу концептуальних підходів у розвитку професійної компетентності вчителів малокомплектних шкіл у післядипломній освіті необхідно покласти ідеї неперервної освіти, андрагогічний, акмеологічний, компетентнісний, діяльнісний підходи, а також принципи вітагенного і контекстного навчання.

Нові соціально-економічні умови розвитку освіти в цілому та регіонів, зокрема, зумовлюють необхідність розробки мобільної моделі підвищення кваліфікації педагогів у системі післядипломної освіти, а саме: переходу від традиційної до складної

(багатовимірної) моделі, в основі якої лежать дидактичні принципи, що мають особливості реалізації в навчанні дорослих

Опитування понад 6,5 тис. респондентів за останній період щодо форм підвищення кваліфікації уможливило зробити висновки, що найбільш прийнятною та оптимальною для педагогів є така модель, що передбачає пролонговану форму підвищення кваліфікації протягом курсового періоду і постійний організаційно-методичний супровід професійної діяльності вчителя в міжкурсний період.

Післядипломна педагогічна освіта, доповнюючи базову професійну освіту, забезпечує умови для підвищення компетентності вчителя як фахівця, створює умови для його самоактуалізації та саморозвитку[6,с.5]. Успішний розвиток професійної компетентності вчителя малокомплектної школи в системі післядипломної педагогічної освіти досягається спеціально створеними педагогічними умовами, тобто сукупністю заходів, що цілеспрямовано реалізуються в навчально-виховному процесі з підвищення кваліфікації вчителів як у курсовий так і у міжкурсний період.

Спираючись на результати наукових пошуків, вважаємо, що для розвитку професійної компетентності вчителя малокомплектної школи необхідно спрямувати зміст післядипломної педагогічної освіти на забезпечення комплексного (дидактичного, методичного, організаційного, мотиваційного) впливу на процес професійного зростання вчителя через упровадження прогностично змодельованих мети, завдань, змісту та засобів його реалізації; цілеспрямований розвиток ціннісних орієнтацій учителя, що мають соціальне й особистісне значення, вмотивованої готовності до підвищення своєї фахової компетентності й потреби у самовдосконаленні; використання потенційних можливостей навчальної й інших видів педагогічної діяльності вчителя на основі оптимального поєднання традиційних та інноваційних методів його фахового зростання; врахування впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на професійний розвиток вчителя в інформаційно-освітньому середовищі школи.

Такий підхід дозволяє визначити критерії готовності вчителів малокомплектних шкіл (мотиваційний, когнітивний, рефлексивно-творчий) і створити модель розвитку їхньої професійної компетентності в післядипломній освіті. З урахуванням цих критеріїв визначено педагогічні умови розвитку професійної компетентності вчителів малокомплектних шкіл у післядипломній освіті: розвиток їх ціннісних орієнтацій, вмотивованої готовності до підвищення своєї фахової компетентності, потреби в самовдосконаленні й оволодінні знаннями та вміннями інноваційної діяльності; розширення психолого-педагогічних і предметних знань і набуття вмінь відповідно до

особливостей педагогічної діяльності в малокомплектній школі; організація і проведення моніторингу набуття вчителями всіх компонентів професійної компетентності.

Модель розвитку професійної компетентності вчителів малокомплектних шкіл у системі післядипломної освіти включає: навчання вчителів на курсах підвищення кваліфікації за різними програмами і залучення їх до різних форм методичної роботи в міжкурсовий період, самоосвіту вчителів. В основі цієї моделі – диференційований підхід, що в сучасних умовах передбачає врахування соціально-економічних, нормативно-правових, організаційно-управлінських, дидактичних аспектів: соціального статусу закладу; умов добору, змісту й організації навчального процесу; термінів навчання; наповнюваності груп (індивідуальне навчання); також – персонілогічний підхід: урахування педагогічного стажу, рівня кваліфікації, навантаження, оплати праці та ін.

На наш погляд, структура моделі є доступною, мобільною й гнучкою; забезпечить виконання мети і завдань дослідження, реалізацію визначених педагогічних умов розвитку професійної компетентності вчителів малокомплектних шкіл у процесі післядипломної освіти.

Висновки. З метою формування пізнавальної активності учнів, підвищення ефективності та якості навчально-виховного процесу, враховуючи особливості навчальної діяльності вчителя в малочисельному класі або малокомплектній школі, необхідно забезпечити відповідну підготовку вчителів малокомплектних шкіл у закладах післядипломної педагогічної освіти; особливу увагу звернути на використання різних організаційних форм у навчанні учнів.

Відповідно до завдань дослідження розроблено й упроваджено навчально-методичне забезпечення моделі, реалізації педагогічних умов розвитку професійної компетентності вчителів малокомплектних шкіл: програма спецкурсу „Особливості педагогічної діяльності в сільській малокомплектній школі”, методичні рекомендації до складання кваліфікаційної характеристики вчителя малокомплектної школи, тематика науково-практичних семінарів, консультацій, тренінгів, майстер-класів.

Перспективними напрямками подальших науково-методичних розробок вважаємо: виявлення загальних тенденцій навчально-виховної роботи в малочисельних класах та малокомплектних школах, а також подальшого вивчення потребують питання підготовки студентів вищих навчальних закладів до педагогічної діяльності в умовах малокомплектних шкіл.

Література:

1. Бабанский Ю. К. О дидактических основах повышения эффективности обучения / Ю. К. Бабанский // Народное образование. – 1986. – № 11. – С. 105 – 111.
2. Барбіна Є. С. Формування педагогічної майстерності в системі безперервної педагогічної освіти: Автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Є. С. Барбіна. – К., 1998. – 40 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология личностно-ориентированного профессионального образования / Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 2000. – 258 с.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати. / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 447с.
5. Крутій В. А. Активізація навчальної діяльності молодших школярів у процесі використання дидактичних ігор: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / В. А. Крутій; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2001. – 20 с.
6. Покроєва Л.Д. Модель організації самоосвітньої діяльності педагогічних працівників у системі післядипломної педагогічної освіти. Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал. – Рівне: 2014. – №2 (78). – С. 17-20.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів / О. Я. Савченко. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
8. Стрезикозин В. П. Урок в сельской малокомплектной школе / В. П. Стрезикозин. – М.: Просвещение, 1972. – 80 с.
9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 9–279.